

بنام خداوند جان و خرد

روزنامه اقتصاد در آستان علم ایران
تعمیرت و بازسازی

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

تحولات سیاست خارجی و تأثیر آن بر جایگاه ایران در اوپک (۸۰-۱۳۷۶)

۱۳۸۱ / ۹ / ۲۵

نگارش:

سیروس فیضی

استاد راهنما:

دکتر عبدالله رمضانزاده

استاد مشاور:

دکتر محمدهادی سمتی

کتابخانه تخصصی
وزارت اطلاعات
جمهوری اسلامی ایران

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در
رشته روابط بین الملل

شهریور ۱۳۸۱

۴۴ ۲۲۱

فرم ارزشیابی پایان نامه کارشناسی ارشد

دانشکده: حقوق و علوم سیاسی گروه: روابط بین الملل

در چارچوب ارزیابی مرحله تحقیقاتی مقطع کارشناسی ارشد دانشجویان دانشگاه تهران

آذای: UJ سیروس فیضی به شماره دانشجویی: ۲۱۰۲۷۸۰۱۲ در رشته: روابط بین الملل

گرایش: روابط بین الملل پایان نامه خود به ارزش: ۴ واحد را که در نیمسال اول سال تحصیلی: ۱-۷۹۸۰-۱

خذ و ثبت نام نموده برده، تحت عنوان: تحولات سیاست خارجی و تاثیر آن بر جایگاه ایران در اوپک ۷۶۸۰

داور

به سرپرستی (استاد راهنما): دکتر رمضان زاده استاد مشاور: دکتر سمتی استاد مشاور دوم (حسب مورد): دکتر رئیسی طوسی

در تاریخ: ۸۱/۷/۱۵ در حضور هیأت داوران به شرح ذیل با (مرفقیت / عدم مرفقیت / اصلاحاتی) دفاع نمود.

اسامی هیأت داوران	مرتبۀ علمی	محل اشتغال	امضاء
۱- استاد راهنما: دکتر عبدالله رمضان زاده	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲- استاد مشاور: دکتر محمد هادی سمتی	استادیار	" " "	
۳- استاد داور: دکتر رضا رئیسی طوسی	استادیار	" " "	
۴- استاد داور:			
۵- استاد مشاور دوم:			

نمره نهایی هیأت داوران:

به عدد	به حروف
۱۹	نوزده

ملاحظات:

تذکر: نیازی به درج نمره جداگانه هریک از داوران نبوده و فقط نمره مورد توافق هیأت داوران (متوسط) اعلام می شود.

سرپرست تحصیلات تکمیلی دانشکده

با سلام، نظر به اعلام نمره نهایی فوق الذکر از جانب هیأت داوران خواهشمند است نسبت به انجام امور فراغت از تحصیل دانشجوی یاد شده برابر ضوابط و مقررات اقدام مقتضی مبذول فرمائید.

نام و نام خانوادگی مدیر گروه: دکتر یوسف مولایی امضاء و تاریخ:

توجه مهم: کلیه نوشته ها به استثناء نمره هیأت داوران و مطالب بند ملاحظات قبل از دفاع باید با ماشین تایپ گردد.

تذکر: این فرم به دفتر تحصیلات تکمیلی دانشکده ارسال و تصویر آن در گروه مربوط نگهداری می شود.

برای
استادان دانشکده حقوق و علوم سیاسی
دانشگاه تهران

که در فراگیری دانش و ادب، و درس بزرگ آزادی و دموکراسی

همواره مدیونشان هستم

چکیده

هدف این پایان‌نامه بررسی علل بهبود «جایگاه ایران در اوپک» در سالهای ۸۰-۱۳۷۶ است و در این راه، به شاخص‌های جایگاه ایران در اوپک مانند توان تأثیرگذاری بر تعیین قیمت، سطح تولید، و ... پرداخته شده است. بر پایه مطالعات اکتشافی، سه متغیر شناسایی شده است:

- خروج اقتصاد جهانی از رکود ناشی از بحران اقتصادی شرق آسیا.
- رویه‌های همگرایی شرکت‌های نفتی بزرگ جهان با سیاست‌های نفتی ایران در اوپک.
- تحول سیاست خارجی.

فرضیه‌های پژوهش بر پایه این سه متغیر شکل گرفته است. فرضیه سوم، به عنوان فرضیه اصلی و مستقل انتخاب شده است. پس از ارائه یک مقدمه شامل طرح پژوهش و فصل مقدماتی چارچوب نظری بحث، سیر پژوهش با بررسی فرضیه‌ها پی گرفته می‌شود. فرضیه‌ها در دو بهره بررسی می‌شوند؛ در بهره نخست، دو فرضیه اول که جنبه‌های کمی دارند تحلیل می‌شوند و در بهره دوم، فرضیه سوم که جنبه کیفی دارد بررسی می‌شود. در فصل اول از بهره نخست، به رابطه بین پایان رکود شرق آسیا و افزایش قیمت‌های نفت و در نتیجه، تقویت جایگاه ایران در اوپک پرداخته شده است. در فصل دوم، به سیاست‌های قیمت شرکت‌های نفتی بین‌المللی و همسویی آنها با سیاست‌های قیمت کشورهایمانند ایران و ... پرداخته شده است. در بهره دوم، تحولات سیاست خارجی و تأثیر آن بر جایگاه ایران در اوپک در دو فصل مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش پایانی پژوهش و در فصل نتیجه‌گیری، به آزمون فرضیه‌ها و پیشنهاداتی برای بررسی موضوع در پژوهش‌های بعدی پرداخته شده است.

سپاسگزاری

در آغاز سخن، خدای بزرگ را سپاس می‌گویم که فرصت انجام این پژوهش را برایم فراهم نمود. پس از آن، انجام کار را مدیون راهنمایی‌ها و گره‌گشایی‌های استادان گروه روابط بین‌الملل دانشگاه تهران می‌دانم.

بر خود تکلیف می‌دانم که از راهنمایی‌ها و همراهی‌های استاد راهنمایم، جناب آقای دکتر رمضانزاده سپاسگزاری ویژه داشته باشم و محبت‌هایش را ارج نهم. همچنین، مرهون استاد مشاورم جناب آقای دکتر سمتی هستم که در همه حال، راهنمایی‌ها، توصیه‌ها و حمایت‌های ارزنده‌شان را دریغ نکردند و همواره مرا مورد لطف و محبت خویش قرار دادند. از استاد داور پایان‌نامه، جناب آقای دکتر رئیس طوسی به خاطر راهنمایی‌های فوق‌العاده مؤثرشان، نهایت سپاس و ادب را دارم که هر قدر سعی کنم، جبران نخواهم توانست کرد.

از استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر افتخاری نیز عرض سپاس خاص دارم که روند آموزش دقیق و علمی روش تحقیق را در مورد بنده و دیگر دوستانم با دلسوزی تمام به اجرا در آورده و پی‌گیری کردند. به حضور استاد گرانمایه، جناب آقای دکتر شیرخانی نیز که در تمام مراحل انجام پایان‌نامه مرا مورد لطف و محبت خویش قرار داده و راهنمایی‌های علمی‌شان را ارزانی داشتند، عرض سپاس و ادب دارم. لازم می‌دانم که از جناب آقای دکتر مولایی، خانم دکتر مشیرزاده و دیگر اساتید که همواره مدیون محبت‌هایشان هستم، والاترین مراتب احترام و ادب خویش را تقدیم نمایم.

از زحمات کارکنان محترم دانشکده، مخصوصاً تحصیلات تکمیلی، کتابخانه‌های دانشکده، کتابخانه مرکزی دانشگاه، کتابخانه وزارت امور خارجه و کتابخانه وزارت نفت که به انحاء مختلف، بنده را یاری نمودند بی‌نهایت سپاسگزارم و زحماتشان را ارج می‌نهم. برادر عزیزم جناب آقای ایرج فیضی و دوستان گرانمایه و دانشمندم جناب آقایان نورمحمد نوروزی و رسول افضلی همواره مرا در مراحل مختلف تحصیل و انجام پایان‌نامه یاری نمودند که فرصت را مغتنم شمرده و ضمن تکریم محبت‌هایشان، موفقیت روزافزونشان را آرزومندم. در پایان، لازم می‌دانم از همه دوستان و عزیزانی که در لحظه تنظیم این نوشتار، از یادشان غافل شده‌ام، عذرخواهی نموده و از زحمات، یاری‌ها و محبت‌هایشان سپاسگزاری نمایم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱-۲۱	مقدمه
۲	بیان مسئله
۱۰	بررسی ادبیات موجود
۱۶	هدف پژوهش
۱۶	متغیرهای دخیل
۱۸	فرضیه‌ها
۱۸	فرضیه اصلی
۱۸	آزمون فرضیه‌ها
۱۹	تعریف عملیاتی
۱۹	روش بررسی فرضیه اصلی
۲۰	پیامدهای تأیید فرضیه اصلی
۲۰	نقطه تمرکز
۲۱	سازماندهی پژوهش
۲۲-۴۵	فصل مقدماتی: چارچوب نظری
۲۳	پیشگفتار
۲۷	الف - نظریه‌های اقتصادی
۲۷	۱- الگوی کارتل
۲۹	۲- الگوی رقابتی
۳۰	۳- الگوی رهبری قیمت

عنوان	صفحه
۴- الگوی هدف درآمدی.....	۳۱
۵- نظریه بازیها.....	۳۲
ب- نظریه های سیاسی.....	۳۲
۱- نظریه نئورئالیسم.....	۳۳
۲- نظریه ثبات مبتنی بر سیطره.....	۳۴
۳- نظریه وابستگی متقابل.....	۳۶
۴- نظریه رژیم های بین المللی.....	۳۷
ج) تلاش برای ارائه یک رهیافت تحلیلی.....	۳۸
بهره نخست.....	۴۶-۷۲
فصل اول: بحران شرق آسیا و قیمت های نفت.....	۴۷-۵۶
پیشگفتار.....	۴۸
الف- شکل گیری بحران.....	۴۹
ب- تأثیر بحران بر تقاضای جهانی نفت.....	۵۲
ج- روند بهبود قیمت های نفت.....	۵۴
فصل دوم: سیاست های قیمت شرکت های نفتی.....	۵۷-۷۲
پیشگفتار.....	۵۸
الف- سیاست های نفتی.....	۶۰

عنوان	صفحه
ب - سرمایه گذاری.....	۶۲
ج - عملیات تولید.....	۶۳
د - پیامدهای کاهش قیمت در صنعت نفت امریکا.....	۶۵
بهره دوم.....	۷۳-۱۰۳
فصل اول: تحول سیاست خارجی.....	۷۴-۹۶
پیشگفتار.....	۷۵
الف - آرمانگرایی انزواطلب.....	۷۹
ب - آرمانگرایی تاکتیکی.....	۸۴
ج - واقعگرایی صلح طلب.....	۹۰
فصل دوم: بهبود قیمت نفت.....	۹۷-۱۰۳
پیشگفتار.....	۹۸
الف - سیاست نفتی.....	۹۸
ب - تلاش برای افزایش قیمت.....	۱۰۱
نتیجه گیری.....	۱۰۴-۱۰۹
الف - آزمون فرضیه ها.....	۱۰۵
ب - پیشنهادات.....	۱۰۹
فهرست منابع.....	۱۱۰
پیوستها.....	۱۲۱-۱۳۸

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول شماره ۲-۱: روند تقاضای نفت در آسیا در سالهای ۱۹۹۷-۹۸	۵۳
جدول شماره ۲-۲: اقتصادهای بازار مبتنی بر صادرات نفت	۵۶
جدول شماره ۳-۱: نرخ انتقال نفت در مناطق مختلف امریکا	۶۵
جدول شماره ۳-۲: دکل های نفتی فعال جهان، امریکا و اوپک در سالهای ۱۹۹۶-۲۰۰۰	۶۶
جدول شماره ۳-۳: نسبت مالیات وضع شده بر قیمت بنزین در کشورهای منتخب جهان	۷۰
جدول پیوست شماره ۶-۱: ذخایر اثبات شده نفت جهان در سال ۲۰۰۰	۱۲۲
جدول پیوست شماره ۶-۲: تولید روزانه نفت خام جهان برحسب منطقه در سال ۲۰۰۰	۱۲۴
جدول پیوست شماره ۶-۳: متوسط تولید روزانه نفت در جهان و اوپک در سالهای ۱۹۸۰-۲۰۰۰	۱۲۶
جدول پیوست شماره ۶-۴: ذخایر اثبات شده نفت خام اعضای اوپک در سال ۲۰۰۰	۱۲۸
جدول پیوست شماره ۶-۵: متوسط تولید روزانه نفت اوپک و ایران در سالهای ۱۹۸۰-۲۰۰۰	۱۳۰
جدول پیوست شماره ۶-۶: قیمت نفت خام ایران در سالهای ۱۹۹۱-۲۰۰۰	۱۳۲
جدول پیوست شماره ۶-۷: قیمت نفت ایران در سالهای ۱۹۹۸-۲۰۰۰ برحسب ماه	۱۳۴
جدول پیوست شماره ۶-۸: ارزش سالیانه صادرات نفت خام ایران در سالهای ۱۹۸۰-۲۰۰۰	۱۳۶

فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار شماره ۱-۱: مدل استنتاجی بازیگری ایران در اوپک	۴۵
نمودار شماره ۲-۱: موجودی نفتی کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD) در سالهای ۱۹۹۰-۲۰۰۰	۵۴
نمودار شماره ۳-۱: دکل های نفتی فعال جهان، امریکا و اوپک در سالهای ۱۹۹۶-۲۰۰۰	۶۷
نمودار شماره ۳-۲: دکل های نفتی فعال ایالات متحده از ژانویه ۱۹۹۲ تا جولای ۱۹۹۸	۶۸
نمودار پیوست شماره ۶-۱: ذخایر اثبات شده نفت جهان و مقایسه آن با اوپک در سال ۲۰۰۰	۱۲۳
نمودار پیوست شماره ۶-۲: تولید روزانه نفت خام جهان و مقایسه آن با اوپک در سال ۲۰۰۰	۱۲۵
نمودار پیوست شماره ۶-۳: سهم اوپک از تولید جهانی نفت در سالهای ۱۹۸۰-۲۰۰۰	۱۲۷
نمودار پیوست شماره ۶-۴: ذخایر نفت خام اعضای اوپک در سال ۲۰۰۰	۱۲۹
نمودار پیوست شماره ۶-۵: سهم ایران از تولید نفت اوپک در سال ۱۹۸۰-۲۰۰۰	۱۳۱
نمودار پیوست شماره ۶-۶: قیمت نفت خام ایران در سالهای ۱۹۹۱-۲۰۰۰	۱۳۳
نمودار پیوست شماره ۶-۷: قیمت نفت سبک و سنگین ایران در سالهای ۱۹۹۸-۲۰۰۰	۱۳۵
نمودار پیوست شماره ۶-۸: ارزش سالیانه صادرات نفت خام ایران در سالهای ۱۹۸۰-۲۰۰۰	۱۳۷
نمودار پیوست شماره ۶-۹: حوادث جهان و قیمت های نفت از سال ۱۹۸۱ تا ۱۹۹۸	۱۳۸

מקביל

بیان مسئله

حدود چهار دهه پیش، در ۱۴ سپتامبر ۱۹۶۰ در بغداد و در جریان گردهمایی پنج کشور عمده تولیدکننده نفت، شامل ایران، عراق، کویت، عربستان سعودی و ونزوئلا که از سوء رفتار شرکت‌های بین‌المللی نفتی به ستوه آمده بودند، «سازمان کشورهای صادرکننده نفت»^(۱) تشکیل یافت. این سازمان از همان ابتدا رنگ و بوی ایرانی داشت و «عنوان»، «اساسنامه» و حتی «اولین دبیرکل» آن ایرانی بود.^(۲) این نفوذ وسیع ایران، متأثر از جایگاهش در ترتیبات سیاسی-امنیتی منطقه بود که بر پایه همکاری با ایالات متحده استوار بود. به تأثیر از این جایگاه منطقه‌ای، عربستان سعودی در اوپک همکاری نزدیکی با ایران داشت. اسکیت، دلیل این همکاری را چنین خاطر نشان می‌کند:

«... ایران، اعراب را به حساب نمی‌آورد اما شاه می‌دانست که عربستان سعودی امتیاز ظرفیت تولید را در اختیار دارد ... برای عربستان سعودی، روابط با ایالات متحده، انگیزه‌ای همیشگی و قوی بود، چون ایالات متحده، ضامن نهایی امنیتش بود».^(۳)

در این دوران، ایران متأثر از سیاست‌های امنیتی و نیازهای اقتصادی بدنبال درآمدهای بیشتر بود و از این لحاظ، سیاست نفتی کشور بر پایه کسب درآمد بیشتر از طریق افزایش تولید و افزایش قیمت استوار بود^(۴). اما انگیزه‌های سودطلبی و سلطه‌طلبی شرکت‌های بین‌المللی نفتی

1. The Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC).

۲- برای آگاهی از تفصیل بیشتر این بحث، رک: پی‌یرترزیان، *داستان اوپک*، ترجمه عبدالرضا غفرانی (تهران: انتشارات فراندیش، ۱۳۶۷) صص ۹۵-۶۰.

3. Ian Skeet, *OPEC: Twenty Five Years of Prices and Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), pp.231-2.

۴- این سیاست ایران را عموماً براساس توافق ایران و ایالات متحده بر سر جایگاه ایران در دکتترین نیکسون دانسته‌اند که طی دیدارهای هنری کسینجر و ریچارد نیکسون در ۱۹۷۲ در تهران صورت پذیرفت. براساس این نگاه جدید، ایران در قبال حفظ امنیت منطقه خلیج فارس، برای تأمین نیازهای تسلیحاتی و نظامی خود، مجاز بود قیمت‌های (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

سبب شده بود که برای کنترل منابع نفتی، هم میزان تولید و هم سطح قیمت‌ها پائین نگه داشته شود. با توجه به اینکه شرکت‌ها هماهنگ عمل می‌کردند اقداماتشان تا حدودی موفقیت‌آمیز می‌نمود. با این حال، ایران در چند مرحله توانست به جنگ قیمت‌ها برود و طی اجلاس تهران در بهمن ۱۳۴۹ / فوریه ۱۹۷۱ و نشست‌های دیگر، با افزایش قیمت‌ها به نمایش قدرت در اوپک پرداخت. (۱)

تا پایان دوره پهلوی، تولید نفت ایران به سطح شش میلیون بشکه در روز رسید و سیاست‌های ایران در بازار تک محموله (فروش نقدی فوری) باعث شد درآمدهای نفتی ایران به نسبت دیگر اعضای اوپک باز هم افزایش یابد. اما با وقوع انقلاب اسلامی، فصل جدیدی در روابط ایران و اوپک گشوده شد. این دوران را به لحاظ سیاست‌های نفتی نسبتاً متنوع می‌توان به سه دوره تقسیم کرد: دوره اول از سال ۱۳۵۸-۶۷؛ دوره دوم از سال ۱۳۶۸-۷۶؛ و بالاخره، دوره سوم از ۱۳۷۶-۸۰.

در دوره اول، ایران خود را بی‌نیاز از روابط با «شرق و غرب» می‌دید و کشورهای عرب منطقه را «مرتجع» می‌دانست و علی‌الخصوص، با حمله به پیمان کمپ دیوید، مصر و سادات را تقبیح می‌کرد. قطع روابط ایران و ایالات متحده بر شدت این گرایش‌ها رادیکال افزود و بدین سان، زمینه برای دگرگونی بنیادین سیاست خارجی فراهم شد. ایران از بازیگری منظم خود در منطقه و نظام بین‌المللی دوری گرفت و «مشروعیت نظام بین‌الملل موجود را زیر سوال برد و نیز تلاش شد تا منافع اسلامی ایران با رد سلطه ابرقدرتها بر نظام بین‌الملل و صدور انقلاب به سراسر

(ادامه پاورقی از صفحه قبل)

نفت را افزایش دهد. برای آگاهی بیشتر، رک: رضا رئیس طوسی، نفت و بحران انرژی (تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۳) صص ۷۷-۱۶۳. -۱ برای آگاهی بیشتر، رک: ترزیان، پیشین.

جهان برآورده شود».^(۱) امام خمینی طی صحبت‌هایی در این مورد گفت که «ما باید انقلابمان را به تمام جهان صادر کنیم ... چراکه اسلام بین کشورهای اسلامی گوناگون تفاوتی قائل نیست و حامی همه مستضعفین دنیا می‌باشد ... اگر ما خودمان را محدود به محیطی کوچک نمائیم، حتماً با شکست مواجه خواهیم شد».^(۲) بدنبال این نظرات، کارشناسان وزارت امور خارجه نیز اعلام کردند که «ما باید برای حفظ استقلال‌مان از محیط بین‌المللی فاصله بگیریم».^(۳)

در این زمان، سیاست‌های نفتی ایران در اوپک نیز به تبع تحول سیاست خارجی، دستخوش دگرگونی شد و دولتمردان ایران بر آن شدند که از فروش ارزان نفت جلوگیری کنند و صرفاً در حد رفع نیاز تولید کنند. از این رو، تولید ایران که در سپتامبر ۱۹۷۸ / مهر ۱۳۵۷ در سطح ۶/۱ میلیون بشکه قرار داشت، به شدت کاهش پیدا کرد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در اکتبر ۱۹۸۰ / آبان ۱۳۵۹ به ۶۰۰ هزار بشکه رسید.^(۴) کاهش شدید تولید نفت ایران، عملاً باعث افزایش قیمت‌ها شد و دومین شوک نفتی را رقم زد. قیمت نفت سبک ایران از ۱۲/۸ دلار در دسامبر ۱۹۷۸ / آذر ۱۳۵۷ به ۲۸/۷ دلار در سال بعد و ۳۷ دلار در ژانویه ۱۹۸۱ / دی ۱۳۵۹ رسید.^(۵)

1. R.K.Ramazani, «Iran's Export of the Revolution : Politics, Ends, and Means», in : John L.Esposito, ed., *The Iranian Revolution : Its Global Impact* (Florida : Florida International University Press, 1990), pp.40-62.
2. *Ibid.*
3. R.K.Ramazani, «The Shifting Promise of Iran's Foreign Policy : Towards a Democratic Peace?», *Middle East Journal*, Vol.52, No.2 (Spring 1998), pp.177-87.
4. Michael G.Renner, «Determinants of the Islamic Republic's Oil Policies : Iranian Revenue Needs, the Gulf War, and the Transformation of the World Oil Market», in : Hooshang Amirahmadi and Manoucher Parvin, eds, *Post - Revolutionary Iran* (Boulder and London : Westview Press, 1988), pp.183-209.
5. Renner, *Loc.Cit.*